

HARJUTUSVARA DIDAKTILINE JUHENDMATERJAL

Mis materjaliga on tegemist?

Harjutusvara on mõeldud lugemisraskusega, sh düsleksiaga õpilastele. See sisaldab 134 tunnikava ning selle eesmärgiks on pakkuda struktureeritud, sidusat ja tõenduspõhist õppematerjali lastele, kelle lugemisoscuse areng on võrreldes eakaaslastega olnud aeglane. Enne harjutusvaraga töö alustamist tutvun palun juhendmaterjaliga.

Kellele on harjutusvara mõeldud?

Harjutusvara on mõeldud kasutamiseks töös lastega, kellel hoolimata saadud õpetusest ilmneb võrreldes eakaaslastega mahajäämus lugemisoscuse omandamisel, eriti fonoloogilisi oscusi nõudvates ülesannetes. Lugemisoscuse aeglasel arengul võib lisaks düsleksiale olla ka muid põhjuseid. Seepärast on oluline, et enne harjutusvaraga töö alustamist on vastatud jaatavalt alljärgnevatele väidetele:

1. Laps on saanud regulaarset lugemise algõpetust lasteaia või eelkoolis.

2. Ei ole põhjust arvata, et lugemisoscuse arengut pärsib vähene eesti keele oscus.

3. Välistatud on korrigeerimata sensoorsed probleemid, st kuulmis- ja/või nägemislangus.

4. Ei ole alust arvata, et lapse kehva lugemisoscuse on tingitud perekonna ebasoodsast sotsiaal-majanduslikust olukorrast.

5. Lapsel ei kahtlustata intellektipuuet¹.

---

¹ Düsleksial puudub seos vaimse võimekusega ja üldjuhul ei ole düsleksia diagnoosimiseks vaja IQ-d testida, küll võib see olla vajalik juhul, kui kahtlustatakse intellektipuudeid ([ICD-11](#)). Intellektipuude korral on düsleksia diagnoosimine raskendatud ja sekkumise meetoodika peab olema hoolikalt valitud.

Harjutusvara võib kasutada igas vanuses lastega, kuid loetavate tekstide sisu, harjutused ja enesehinnangu jälgimise küsimustik on koostatud silmas pidades põhiliselt 7–9-aastaseid lapsi.

Kes saab harjutusvara kasutada?

Harjutusvara on täiendavaks töövahendiks eelkõige õpetajatele ja tugispetsialistidele (eripedagoogid, logopeedid, abiõpetajad) koolieelses lasteasutuses ja I kooliastmes. Soovi korral saavad seda kasutada ka lapsevanemad. Harjutusvara on mõeldud töötamiseks lapsega üks ühele või väikese rühma suhteliselt sarnase lugemisoskuse tasemega õpilastega. Harjutusvara ei ole mõeldud lugema õpetamiseks kogu klassiga koos.

Märkus: Harjutusvara ei hõlma kõiki riikliku õppekavaga kehtestatud teadmisi ja oskusi, samuti ei ole tegemist lihtsustatud õppekava jaoks loodud õppevaraga.

Harjutusvara juurde kuuluvad:

- infomaterjal düsleksia kohta;
- harjutusvara didaktiline juhendmaterjal;
- fonoloogiliste oskuste test düsleksia riski välja selgitamiseks 6–7-aastastel lastel koos juhendiga (tehakse enne harjutusvaraga töö alustamist);
- lähtetaseme kaardistamise test, mis aitab hinnata lapse lugemisoskust enne harjutusvaraga töö alustamist;
- kolm vahetesti, mis aitavad jälgida lugemisoskuse edenemist harjutusvara läbimise käigus;
- lugemisega seotud enesehinnangu küsimustik lapsele.

NB! Harjutusvara harjutused peavad olema lapse jaoks välja printitud.

Harjutusvara koostamise põhialused

Harjutusvara didaktika loomisel on aluseks võetud Eesti eripedagoogika traditsioon, valdkonna tänapäevased teadusuuringud ja maailmapraktika.

Harjutusvara on koostatud:

- astmeliselt: harjutuste raskusaste tõuseb järk-järgult ja iga uus osa võtab arvesse ning rakendab õpitut ja lapse lugemisoskuse eeldatavat arengut;
- süsteemselt: lugemiseks vajalikke oskusi esitatakse kindlaksmääratud järjestuses, st alustatakse lihtsamatest oskustest ja kategooriatest ning liigutakse järjest raskemate juurde (harjutused tähtede õppimiseks, silpide, sõnade, sõnaühendite, lausete ja lugude lugemiseks);
- paindlikult: harjutamist on võimalik alustada lähtuvalt iga lapse tasemest ja vajadustest ning materjali saab läbida tunnikavade või teemade kaupa;
- eesti keele iseärasusi arvestades: silpide ja sõnade valikul ning jutukeste koostamisel on arvestatud eesti keele spetsiifiliste iseärasustega, rõhulis-rütmilise struktuuriga, völdete ja laadivaheldusega ning sõnade muutmise põhimõtetega.

Harjutusvara osade eesmärgid ja materjali järjestuse põhimõtted

Harjutusvara võimaldab arendada lapse oskusi järgmistes valdkondades:

- lugemise eeluskused, fonoloogilised oskused, sh häälikute eristamise oskus;
- tähtede tundmine, hääliku ja tähe vastavus;
- silpide ja sõnade lugemine;
- sõnaühendite lugemine;
- lausete lugemine;
- loetu mõistmine;
- kirjutamine.

Harjutusvara läbimise lõppeesmärk on võimaldada lapsel saada enesekindlaks ja soravaks lugejaks, kes mõistab loetut, ning kaugema eesmärgina ka naudib lugemist. Vastavalt lugemise lihtsale mudelile (inglise keeles *the simple view of reading*) on loetu mõistmiseks olulised kaks oskuste komplekti: lugemistehnilised oskused ja keelelised oskused. Väga väheste lugemistehniliste oskustega on raske pöörata tähelepanu loetud teksti mõistmisele.

Harjutusvara sisaldab ülesandeid, mis arendavad:

- fonoloogilist teadlikkust (häälikud, tähed, silbid);
- sõnade kokku lugemise oskust (hääliku-tähe vastavus, sõnade rõhulis-rütmiline struktuur, sõnade sünteesimine, sõna tähenduse mõistmine);
- sõnade kiiret kokku lugemist ja äratundmist (sageli kasutatavad lühikesed sõnad);
- sõnade ühendamist sõnaühenditeks ja lauseteks;
- sõnaühendite, lausete ja juttude lugemist ning mõistmist.

Harjutusvaras kasutatakse eesti keele lugemis- ja kirjutamisoskuse omandamise traditsioonilisi meetodeid ja võtteid. Silpide ja sõnade valikul ning jutukeste koostamisel on arvestatud eesti keele spetsiifiliste iseärasustega, tuginedes hääliku- ja silbistruktuuri ning häälikulis-tähelise ortograafia põhimõtetele. Kasutatud jutukesed on loodud käesoleva õppevara jaoks ega ole varem mujal avaldatud.

Kirjutamisülesannetel on harjutusvaras lugemisoskust toetav ja kinnistav funktsioon ning sellel eesmärgil on iga tunni jaoks loodud eri tasemel kirjutamisülesanded.

Harjutusvaras ei ole eraldi ülesandeid peenmotoorika ja kirjatehnika arendamiseks. Eesti keeles on ilmunud väga häid peenmotoorika harjutamise materjale, mida soovitame lisaks kasutada, kui lapsel on märkimisväärseid raskusi kirjutamisel ja kirjutamisprotsessis vilumuse saavutamisel.

Alljärgnevas tabelis on esitatud harjutusvara eesmärgid ja sisu osade kaupa.

	1. osa	2. osa	3. osa
Eesmärgid	<ul style="list-style-type: none"> - kujundada ja tugevdada hääliku ja tähe vahelisi seoseid; - arendada oskust leida sõnast häälikuid ja tähti; - määrata häälikute ja tähtede asukohta sõnas; - harjutada silpide, sõnade, sõnaühendite, lausete ja juttude lugemist; -harjutada silpide liitmist sõnadeks, sõnade liitmist sõnaühenditeks, sõnade ja sõnaühendite sobitamist lausetesse; - harjutada valdavalt I- ja III-värtlite sõnade lugemist; - suurendada oskust loetut mõista ja sobilikult rakendada; - arendada lausete ja jutukeste lugemise soravust; - suurendada lugemise kiirust, õigsust ja ilmekust; 	<ul style="list-style-type: none"> - kujundada ja tugevdada hääliku ja tähe vahelisi seoseid; - arendada oskust leida sõnast häälikuid ja tähti; - määrata häälikute ja tähtede asukohta sõnas; - harjutada silpide, sõnade, sõnaühendite, lausete ja jutukeste lugemist; -harjutada silpide liitmist sõnadeks, sõnade liitmist sõnaühenditeks, sõnade ja sõnaühendite sobitamist lausetesse; - harjutada valdavalt I- ja III-värtlite sõnade lugemist; - suurendada oskust loetut mõista ja sobilikult rakendada; - arendada lausete ja jutukeste lugemise soravust; - suurendada lugemise kiirust, õigsust ja ilmekust; 	<ul style="list-style-type: none"> - harjutada sõnade lugemist väldete kaupa ja võrdlevalt eri väldetes; - harjutada eri muutevormides sõnade lugemist grammatiliste kategooriate kaupa; - harjutada lühikeste, sageli korduvate sõnade lugemist ja äratundmist tekstides; - arendada lausete ja jutukeste lugemise soravust, suurendada lugemise kiirust, õigsust ja ilmekust; - harjutada sobivate keeleüksuste valikut vastavalt ülesande korraldusele; - harjutada sõnade ja lausete kirjutamist.

	- harjutada tähtede ja sõnade kirjutamist.	- harjutada tähtede ja sõnade kirjutamist.	
Tähed ja/või sõnade liigid, millele ülesanded keskenduvad	- täishäälikud (A, E, I, O, U), - suluta kaashäälikud (L, M, N, R, S) ning nendest moodustatud silpide ja sõnade lugemine, - sõnade, lausete, juttude lugemine	- täishäälikud (Õ, Ä, Ö, Ü), - suluta kaashäälikud (H, J, V), - sulghäälikud (K, P, T) ning nendest moodustatud silpide ja sõnade lugemine, - sõnade, lausete, juttude lugemine	- liitsõnade, lühikeste ja sageli korduvate sõnade lugemine, - eri vâldetes sõnade lugemine - juttude lugemine.

Mârkus:

1. ja 2. osa tundides kasutatud sõnad on valdavalt I või III vâltes. Sõnaühendites ja jutukestes võib esineda ka II-vâltelisi sõnu. Vajaduse korral on juhis vâlte kohta antud ülesande korraldusega koos.

3. osa tundides on kasutatud I, II ja III vâltes sõnu. Vajaduse korral on juhis vâlte kohta antud ülesande korraldusega koos.

3. osa harjutustes on paljusid sõnu teadlikult uuesti esitatud, et võimaldada kordamist ja automatiseerida oskuseid.

Harjutusvara maht

Harjutusvara koosneb 134 tunnist ja materjal on omakorda jagatud kolme ossa. Koostamisel on arvestatud, et tund-tunnilt edasi liikudes jätkub harjutusvara materjali üheks õppeaastaks. NB! Harjutusvara osade numbrid ei vasta klassile, kus laps õpib, ega ole seotud lapse vanusega.

Soovitame planeerida harjutusvarale 45 minutit päevas, viis päeva nädalas ühe õppeaasta vältel. Vajaduse korral on võimalik harjutusvara läbida ka aeglasemas tempos. Ühe tunni materjali läbimiseks võib kuluda rohkem kui üks akadeemiline tund. Harjutusvaraga töötamise kiirust mõjutavad paljud asjaolud, näiteks kas tund viiakse läbi üks ühele või grupis, samuti mängivad rolli õpilas(t)e vanus, tähelepanu ulatus, varasem õpikogemus jpm.

Harjutusvara ülesehitus võimaldab paindlikku kasutamist. Harjutamist on võimalik alustada lähtuvalt lapse lugemisoskuse tasemest ja vajadustest ning materjali saab läbida ka ülesannete tüüpide kaupa. Seda toetab harjutusvara digitaalne esitus ja hõlbustab numbriga värvikood iga ülesande juures.

Harjutusvara ülesannete valimisel on oluline mõelda läbi:

1. Milline **raskusaste** on õpilase jaoks kõige sobivam?
2. Mis liiki **harjutustest** oleks õpilasele kõige rohkem kasu?

Raskusastme valikul on soovitatav lähtuda tasemest, mis võimaldab lapsel õppida talle jõukohaselt ja põnevalt, ilma et see teda heidutaks.

Enne harjutusvaraga töö alustamist soovitame kindlasti teha lapsega lähtetaseme kaardistamise testi (eeltesti) ja iga osa läbimise järel vahetesti. Testidel on oluline roll nii harjutuste valimisel kui ka edasijõudmise jälgimisel. Kui õpilane ei valda läbitud materjali pärast esimest vahetesti, võib olla vajalik aeglustada tempot, täpsustada juhendamist, mõnda tundi korrata või teha muid muudatusi.

Tundide ülesehitus

Tundide ülesehitus on traditsiooniline ning harjutusvara I ja II osas ühetaoline. Tunnid algavad hääliku-tähe seose kordamise ja kinnistamisega, järgnevad ülesanded hääliku leidmiseks ja asukoha määramiseks sõnades, hääliku ja tähe lisamiseks sõnades, silpide ja sõnade lugemiseks, silpidest sõnade ja sõnadest sõnaühendite moodustamiseks. Tunnid lõpevad lausete ja juttude lugemisega. Läbivalt on tunnikavades ülesanded loetu mõistmise kohta.

Soovitused tundide läbiviimiseks

Uute oskuste ja mõistete õppimiseks loodud harjutuste puhul soovitame lapse juhendamiseks traditsioonilist skeemi:

1. Selgita, millega on tegemist ja demonstreeri uue mõiste kasutamist.
2. Anna lapsele võimalus praktiseerida koos juhendamisega.
3. Võimalda lapsel harjutada iseseisvalt.
4. Paku tuge ainult vajaduse korral.
5. Laps harjutab iseseisvalt.

Lugemisvilumuse kinnistamiseks loodud harjutuste puhul soovitame järgmist skeemi:

1. Loe koos lapsega esimest rida või veergu.
2. Laps loeb ülejäänud read või veerud valjult ette.
3. Loe lapsega vaikselt kaasa ja veendu, et ta loeb õigesti.
4. Kui laps teeb vea, peatu ja paranda viga.
5. Laps loeb iseseisvalt terve harjutuse materjali.

Harjutamise protsessi visualiseerimiseks ja lugemisoskuse edenemise esitamiseks on kaks läbivat ülesannet: tähestik ja lapitekk.

Läbiv ülesanne: **lapitekk**

Harjutusvara iga osa lõpus on värvimisülesandeks lapitekk, mida saab teha siis, kui tunnitöö on lõpetatud. Lapitekk aitab tööprotsessil järge pidada nii õpetajal kui õpilasel. Lapiteki kujund on töölehe ülemises nurgas. Kogu harjutusvara läbides tekib kolm värvilist lapitekki.

Läbiv ülesanne 1. ja 2. osas: **tähestik**

Lugemisoskuse omandamise protsessis on väga oluline, et tähed oleks kinnistunud ja nende nimetamine automatiseerunud. Tähestikurea ülesanne tunnitöö lõpus toetab tähekujude omandamist ning annab kiiresti ülevaate tähtedest, mis ei ole veel kinnistunud.

Soovitame tähestikuriba eraldi välja printida ja võimalusel lamineerida. Lisavõimalusena võib kasutada tähekaarte või plasttähti.

Lisaülesanded lugemise täiendavaks harjutamiseks

Tundide lõpus on lisaülesanded lugemise täiendavaks harjutamiseks korraldusega “Harjuta veel”. Iga alateema lõpus on üks kordav-kinnistav tund pealkirjaga “Kordamine: harjuta veel”. Need harjutused täiendavad tunnikavade põhimaterjali ning pakuvad harjutamisvõimalust lugemisvilumuse lugemise saavutamiseks.

Tagasiside ja vigade parandus

Õige lugemistehnika kinnistamiseks on väga oluline anda õpilasele õigeaegset tagasisidet. Kohest tagasisidet on otstarbekas anda ülesannete puhul, mis on sisu poolest kitsalt määratletud ja kus ilmnevad üheselt mõistetavad vead, näiteks sõnade hääldamine, lugemistehnika, kirjutamine jne. Keerukamate ülesannete, näiteks loetu tõlgendamise või valikute tegemise puhul, võib tagasisidet anda ka hiljem, pärast ülesande lõpetamist või sisulise terviku läbimist.

Lisaks lugemise õigsusele on väga oluline pöörata läbivalt tähelepanu ka lugemise kiirusele ja ilmekusele. [Mitu uuringut](#) on kinnitanud, et läbipaistva ortograafiaga keeltes (nagu eesti keel) on lugemise kiirus väga oluline teksti mõistmise ennustaja.

Harjutusvara kujunduse põhimõtted ja kasutamissoetus

Harjutusvara on kujundatud ühtse tervikuna. Igal osal oma tunnusvärv: I osa – oranž, II – osa türkiissinine, III osa – salatiroheline. Tunnusvärv hõlbustab harjutusvara osade vahel liikumist ja vajalike tundide leidmist. Osade tunnusvärvid on teadlikult valitud eristumaks alg- ja eriõpetuses kasutusel olevatest häälikurühmade värvidest.

Harjutusvaras on esitatud eri tüüpi ülesandeid, mis tulenevad ülesannetele seatud eesmärkidest ja õpitavatest oskustest. Ülesannete tüübid on märgitud numברי ja värvikoodiga ülesande alguses. Enamik ülesandeid arendavad mitut oskust ja on märgitud mitme koodiga (numbriga).

Ülesannete tüüpide numbrid ja värvikoodid:

- lugemise eeluskused, fonoloogilised oskused, kuulamisülesanded – 1;
- hääliku ja tähe õppimine – 2;
- silpide ja sõnade lugemine – 3;
- sõnaühendite lugemine – 4;
- lausete ja jutukeste lugemine – 5;
- loetu mõistmine – 6;
- kirjutamine – 7.

Harjutusvara materjal on esitatud väikeste trükitähtedega, Calibri kirjastiilis. I ja II osa lugemismaterjal on esitatud Calibri kirjastiilis suurusega 16 punkti, III osa materjal suurusega 14 punkti, mis sarnaneb igapäevastes tekstides kasutatava kirja suurusega.

Kirjutamisülesannetes pakutakse harjutamiseks lahuskirja suur- ja väiketähti. Sõnade kirjutamisel eeldatakse väiketähtedega lahuskirja. Lapsel on lubatud kirjutada talle sobival viisil.

Häälikurühmade tähistamiseks kasutatakse traditsiooniliselt järgmisi värve: täishäälikud – punane, suluta kaashäälikud – sinine ja sulghäälikud – roheline.

Välte pikkuse eristamiseks kasutatavad märgid

Välte pikkuse eristamiseks kasutatakse märke . (täpp), U (kaar) ja / (kaldkriips). Need märgid on kasutusel III osa välde peatükkides. Märkidele lisaks on toetava võttena soovitatav kasutada ka vastavaid käemärke:

- I välde, märk: . (täpp), käemärk: üks koputus;
- II välde, märk: U (kaar), käemärk: peopesa allapoole, sõrmed sirutatud asendis, teha käega lühike kaar;
- III välde, märk: / (kaldkriips), käemärk: sõrmed sirutatud asendis, teha käega lühike liigutus allapoole.

Käemärgid markeerivad välte pikkust ja toetavad multisensoorse võttena õige välte pikkuse häälendamist.

Veel kujunduse tähiseid

Iga ülesanne on eraldatud raamiga, mis annab ülesandele visuaalsed piirid. Ülesande põhikorraldus on kirjas ülesande alguses harjutusmaterjali kohal, ülesande tüüp on esitatud numbri- ja värvikoodiga paremal nurgas. Täiendav korraldus on harjutusmaterjali järel ja enamasti märgitud täpiga. Täiendavast ülesandest võib loobuda, kui seda nõuab ajasurve, lapse väsimus vmt.

Sõna õiges vältes lugemise hõlbustamiseks on tulpade juurde lisatud abisõna, mis on esitatud sulgudes, näiteks (selle) kella, (seda) kella. Harjutamise alguses on soovitatav abisõna valjusti ette lugeda. Hiljem, lugemisoskuse arenedes võib abisõnale ainult osutada või loobuda selle lugemisest täielikult.

Liitsõnad on harjutusvaras jagatud kaheks osasõnaks, osasõnade vahel on +-märk, mis näitab sõnade kokkukuuluvust. See aitab tajuda liitsõnas sõnadevahelist piiri, hõlbustab liitsõna komponentide ja terve sõna äratundmist ning lugemist.